

Igyártó István

A FÖLDGÁZ GEOPOLITIKÁJA ÉS EURÓPA ENERGIABIZTONSÁGA

A 2006 elején kirobbant ukrán–orosz gázvita nyomán keletkezett feszültség drámai körülmények között irányította rá a magas energiaárak, a kitermelő országokat magában foglaló régiókban fellobbanó válságok vagy éppen a szokatlan természeti jelenségek következményei miatt amúgy is ideges nemzetközi közvélemény figyelmét az energiakérdésre. Noha előreláthatóan az elkövetkező évtizedekben nem kell számítanunk arra, hogy a meglévő készletek nem fedezik a világ kőolaj- és földgázigényeit, az „egyre kevesebbet, egyre kevesebb helyről, egyre többért” felismerése a világpolitika szereplőit egyre inkább újfajta scenáriók végig gondolására és nagyszabású geopolitikai játszmák elindítására sarkallják.

Habár a földgáz nem veszélyezteti a kőolaj primátusát a fosszilis energiahordozók között, az utóbbi években az egyik legdinamikusabban növekvő értékesítésű nyersanyaggá vált a világ energiapiacain versenyképes ára, elterjedt ipari és háztartásokban való hasznosítása és főként a környezetet relatíve kisebb mértékben szennyező volta miatt. A földgáz értékének, hasznosíthatóságának, szállíthatóságának és értékesítésének jellegzetességei ugyanakkor számos területen eltérnek a kőolajétól. Egy köbméter gáz egy ezrelékét tartalmazza annak az energiának, amennyit ugyanakkora mennyiségű kőolaj. A gázszállítás költségei jóval magasabbak: egy egység energia földgáz formában az Északi-tengerről az európai kontinensre való szállításának költségéből ugyanazt az energiamennyiséget kőolajban kétszer körül lehet szállítani a Földön. Az olaj árában kevésbé jelenik meg a CIF-elem (*cost, insurance, freight*), ezért a végső ára is alacsonyabb. Az olaj vezetékes szállítása sokkal kevésbé távolságfüggő. A gázvezetékek technológiailag bonyolultabbak, és költségesebb ráfordításokat igényelnek. Az olaj alternatív szállítási lehetőségei sokkal szerteágzóbbak (vezeték, tanker, vasút) és biztonságosabbak (bár a környezeti kockázat itt is magas). Az olajpiac globális, a gáz regionális; a kitermelő (szállító) és a vevő között egyedi megállapodások alapján alakul ki az ár, irányadónak legfeljebb a régióban érvényes fűtő- és Diesel-olajárakat tekintik. A gáz sokkal fogyasztásfüggőbb (szezónális), míg az olaj inkább kitermelésfüggő, a gáz széles körű (háztartási) felhasználása miatt az ellátási problémák azonnal jelentkeznek társadalmi szinten. A gáz esetében a kölcsönös kiszolgáltatottság igen magas: bármilyen leállás a szállításban leértékeli a beruházásokat mind az *upstream*, mind a *downstream*¹ ré-

¹ A kőolaj- és földgáziparban az *upstream* alatt általában a feltárással és kitermeléssel, a *downstream* alatt a feldolgozással és értékesítéssel összefüggő tevékenység- és eszközrendszert értik.

szén; az olaj esetében mind a fogyasztó, mind az eladó könnyebben talál a piacon más partnert. A gázvezetéknek a beruházás és a működtetés magas költségei miatt teljes kapacitáson kell működnie (egy 51 mm-es vezeték 50%-os működése esetén az egy egységre jutó költség megduplázódik), ezért a kitermelők általában a vezeték tulajdonlására is törekednek, hogy a teljes kihasználtságot biztosítani tudják.²

Az európai gázpiac helyzete

Becslések szerint az Európai Unió országainak földgáz-igénye 2015-re elérheti a 601 milliárd m³-t, melyből 195 milliárd m³-t energiatermelésre használnak fel. Az ipar és a lakosság növekvő fogyasztását egyre nehezebb a hagyományos energiatermelő egységekkel kiszolgálni. Az európai országok közvéleményének többsége – Franciaországot kivéve – továbbra is idegenkedik a nukleális erőművek számának növelésétől. Az alternatív energiaforrások felhasználásának intenzitása folyamatosan nő, de belátható ideig még nem jelentenek igazi kihívást a fosszilis tüzelőanyagoknak. Az EU szabályozása ugyanakkor egyre szorosabb korlátokat szab a tagállamok számára a környezetet terhelő szennyezőanyag-kibocsátás terén.³ A közelmúltban üzembe állított újgenerációs gázturbinás erőművek⁴ kedvező szennyezőanyag-kibocsátás mellett nagy hatékonysággal és gazdaságosabban állítanak elő energiát a szén- és olajtüzelésű erőművekhez képest. A fogyasztásnövekedést segíti a klímaváltozás hatása az európai mediterrán országokban (például Olaszországban 2003-ban a tartós nyári kánikula a villamos energiahálózat összeomlásához és időleges áramkimaradásokhoz vezetett). Ezekben az országokban egyéb lehetőségek híján szintén a földgáztüzelésű erőművek beállítása enyhítheti az energiaéhséget.

Az EU-tagállamok közül szén- és kőolaj-tüzelésű erőműveket energiatermelésre jelenleg a legnagyobb mértékben Németország, Görögország, Spanyolország, Olaszország, az Egyesült Királyság, Csehország és Lengyelország használ fel. Ezekben az országokban a fent említett megfontolások komoly mozgásokat indíthatnak el az energiaszektor átalakítására.⁵

² *Cross-Border Oil and Gas Pipelines: Problems and Prospects*. Report for the Joint UNDP – World Bank Energy Sector Management Assistance Programme (ESMAP), June 2003. Lásd még: *The IEA Natural Gas Security Study*, OECD – International Energy Agency, Paris, 1995.

³ 2008. január 1-jén hatályba lép az EU Nagyméretű Hőerőművekre vonatkozó Irányelve (Large Combustion Plant Directive), amely kimondja, hogy a legalább 50 mW kapacitású hőerőműveknek jelentősen csökkenteniük kell nitrogén-oxid- és kén-dioxid-kibocsátásukat. Ellenkező esetben további 20 000 órás működés után vagy 2015-ig (amelyik hamarabb bekövetkezik) ezen erőműveket véglegesen le kell állítani.

⁴ Combined Cycle Gas Turbine – CCGT.

⁵ Anouk HONORÉ: *Future Natural Gas Demand in Europe. The Importance of the Power Sector*, Oxford Institute for Energy Studies, January 2006 (www.oxfordenergy.org).

Tekintettel arra, hogy az EU-tagállamok területén a kitermelhető földgáz mennyisége folyamatosan csökken, a növekvő fogyasztási igényeket csak importból lehet fedezni. Becslések szerint 2030-ban a felhasználás 70%-át éri el a behozott földgáz.

Az európai gázpiac folyamatos mozgásban van. A 2004 előtti EU-tagállamokban jó-részt liberalizált piaci körülmények alakultak ki, s ehhez az újonnan felvettek is csatlakoznak. Habár az energiaügy az EU-n belül továbbra is tagállami hatáskör, egyre nagyobb az igény egy összehangolt európai energiapolitika kialakítására. Az EU állam- és kormányfői a 2005. októberi és decemberi csúcstalálkozókon javaslatokat kértek a Bizottságtól egy közös európai stratégia kialakítására.

A Bizottság 2006 márciusában kiadott *Zöld könyve* – a helyzet és az eddig elért eredmények elemzése mellett – megállapítja egy európai energiapolitika lehetséges három fő célkitűzését: fenntarthatóság, versenyképesség és az ellátás biztonsága. E célkitűzések elérése érdekében többek között javasolja egy közös energiaügyi külpolitika kialakítását, az alábbi célokkal:

- európai prioritások meghatározása az EU energiaellátásának biztonságához szükséges új infrastruktúra kiépítéséhez,
- összeurópai energiaközösség megállapodás létrehozása,
- új energetikai partnerség Oroszországgal,
- egy olyan új közösségi mechanizmus bevezetése, amely lehetővé teszi az EU külső energiaellátását befolyásoló energiaellátási szükséghelyzetekben való gyors és összehangolt válaszadást,
- az energetikai kapcsolatok szorosabbra fűzése a főbb termelőkkel és fogyasztókkal,
- egy energiahatékonyságról szóló nemzetközi megállapodás létrehozása.⁶

Az európai piac szállítói

A jelenlegi számítások szerint a Föld ismert földgázkészletei az érvényes fogyasztásnövekedési modellek mellett kb. 65 évre elegendőek. A készletek főként három régióban helyezkednek el: Oroszország, a Közel-Kelet (az Arab-öböl) és a Kaszpi-tenger térsége. Az európai ellátás szempontjából számításba veendő jelentősebb forrásokkal rendelkezik még Norvégia, az észak-afrikai mediterrán térség és Nigéria.

⁶ *Zöld könyv*. Európai stratégia az energiaellátás fenntarthatóságáért, versenyképességéért és biztonságáért, COM (2006) 105., Brüsszel, 2006. március 3. (Magyar változata: http://ec.europa.eu/energy/green-paper-energy/doc/2006_03_08_gp_document_hu.pdf.)

Norvégia

Norvégia hagyományosan az európai gázpiac legmegbízhatóbb földgázszállítója, s várhatóan az is marad az elkövetkező évtizedekben. Készletei a jelenleg kitermelés alatt álló 1200 milliárd m³ mellett 1400 milliárd bizonyított, valamint további 1200 milliárd m³ feltáratlan mennyiségre rúgnak. A kiterjedt – 6600 km – tengeri vezetékhalózat 4 fogadóállomáson éri el a kontinentális Európát, további kettőn Nagy-Britanniát. A kontinenshez közel eső északi-tengeri lelőhelyek lassan kimerülőben vannak, a kitermelés súlypontja áthelyeződik a nehezebb körülmények között kitermelhető Barents-tenger térségébe, emiatt a relatíve ma is magasabb árú norvég földgáz ára tovább nő (a Barents-tengeri kitermelés csak cseppfolyósított gázként [LNG] szállítható a távolság miatt). A norvég szállítás jelenleg az európai fogyasztás 15%-át fedezi, legnagyobb vásárlói Németország és Franciaország.⁷ Készletezési, kitermelési és környezetvédelmi megfontolásokból Norvégia nem kívánja növelni exportját, amely várhatóan 2007–2008-ban évi 120 milliárd m³ körül állandósul. A magasabb árakat kompenzáló földrajzi közelség és a politikai megbízhatóság ellenére tehát Norvégia hagyományos partnereinek kiszolgáltatásán túlmenően a jövőben nem vehető figyelembe sem az európai ellátás diverzifikációjának, sem a növekvő fogyasztási igények kielégítésének szempontjából.

Algéria

Algéria becsült földgázkészlete 8,1 trillió m³-t tesz ki, éves kitermelése 2000 óta eléri a 85 milliárd m³-t, ami a készleteket figyelembe véve még évtizedekig fenntartható. Legnagyobb mező a Hassi R'Mel, valamint a nyolcvanas évek óta kitermelt Alrar és Rhoude Nouss. Az algériai gázt két fő exportvezetéken szállítják Európába: az Enrico Mattei (korábban Transmed) Tunézián és Szicílián át éri el az itáliai szárazföldet; a Pedro Duran Farell (korábban MED) Marokkón keresztül Spanyolországba és Portugáliába szállít. 2006-ban tervezik szolgálatba állítani az Algériát Spanyolországgal közvetlenül összekötő Medgaz vezetékét, tervezik továbbá az itáliai vezeték megduplázását, valamint egy dél-franciaországi leágazás kiépítését.

Algéria az elsők között kezdett cseppfolyósított földgázt exportálni, melynek legnagyobb felvevő piaca az USA volt. A nyolcvanas évek elején kezdeményezett egyoldalú, robbanásszerű áremelés miatt az amerikaiak leállították az importot, súlyos veszteségeket

⁷ Lásd: *The Norwegian Petroleum Sector Facts 2006*, Ministry of Petroleum and Energy, Oslo, March 2006 (<http://odin.dep.no>).

okozva a kitermelőknek. Az évi 30 milliárd m³-es LNG-exportot azóta Franciaország, Belgium, Spanyolország és Törökország veszi fel.⁸

Az észak-afrikai ország hosszabb távon kiegyensúlyozott és viszonylag alacsony áron értékesítő szállítója marad az európai piacnak, s szállításait képes 2015-ig a jelenlegi 50–55 milliárdról 75–80 milliárd m³-re növelni. A növekedést azonban várhatóan teljes egészében fölveszi az európai mediterrán térség.

Oroszország

Jelenleg Oroszország rendelkezik a világ legnagyobb földgázkészletével, 47 trillió m³-rel. A kitermelés súlypontja a nyugat-szibériai óriásmezőkre esik, ezen belül Urengoj, Jamburg és Medvezsije vidékére. Ezek a hetvenes–nyolcvanas évek óta kitermelt mezők ugyanakkor fokozatosan túllendültek a maximumon – a kitermelési szint már eléri az 54–76%-ot –, és a következő években megkezdődik kimerülésük. Ezért szükségessé válik olyan időközben feltárt óriásmezők rendszerbe állítása, mint a Barents-tenger orosz szektorában található Stokmanovszkoje (1,8 trillió m³) vagy a Jamal-félszigeten már működő Zapoljarnoje (3,4 trillió m³). További jelentős készleteket tártak fel Kelet-Szibériában. E mezők kiaknázásával ugyanakkor az orosz gáziparnak súlyos technológiai és finansziális kihívásokkal kell szembenéznie: a tengeri kitermelés a távolság miatt LNG-beruházást igényel; az új szárazföldi mezők a kedvezőtlen éghajlatú sarkvidéken vannak, és egyre távolabb kerülnek az elérendő piacoktól, egyre hosszabb és költségesebb vezetéseket igényelve.⁹

A monopolhelyzetben levő Gazprom óriásvállalat rendelkezik az orosz gázkészletek 65%-a fölött, a kitermelt gázmennyiség 90%-át állítja elő, egyúttal egy kb. 400 000 km-es gázvezeték-hálózatot is üzemeltet. A vállalatnak két elvárásnak is meg kell felelnie: egyrészt kiemelten fontos szerepet játszik a Putyin-féle vezetés geopolitikai indíttatású elképzeléseiben, mely szerint Oroszországnak belátható időn belül az eurázsiai térség első számú energiaszállítójává kell válnia; másrészt folyamatosan biztosítania kell a hazai ellátást. A vállalat bevételei egyúttal jelentős többletforrást is biztosítanak az orosz költségvetésnek. Tekintettel a korábban feltárt uráli és nyugat-szibériai mezők kitermeléscsökkenésére a Gazprom – kihasználva a szovjet időszakban egyoldalúan kialakított vezetékös infrastruktúrát – többirányú kötelezettségei teljesítéséhez folyamatosan kénytelen évi

⁸ Lásd: *Security of Gas Supply in Open Markets. LNG and power at a Turning Point*, International Energy Agency, Paris, 2004 (www.iea.org).

⁹ Vö. Vlagyimir MILOV – Ivan SZELIVAHIN: *Problemi energetyicseszkoj polityiki* [Az energiapolitika problémái], Rabocsije Matyeriali 4., Carnegie Moscow Center, Moszkva, 2005.

50–60 milliárd m³ földgázt vásárolni a Kaszpi-tenger térségéből (türkmén, kazah és üz-bég forrásokból).

Az ambiciózus célok eléréséhez a Gazpromnak hatalmas tőke mennyiséget kell akumulálnia, mivel mind a kimerülő mezők pótlásához, mind a vezetékek karbantartásához és bővítéséhez, valamint újak építéséhez, az export bővítéséhez további forrásokra van szükség. A bevételek növelésének viszont gátat szab az a tény, hogy a belső piacra szállított gázt – a kitermelt mennyiség közel felét – rendkívül nyomott árakon kénytelen értékesíteni. Enélkül az 1998-as válságot követően csak lassan magára találó orosz iparnak még esélye sem lenne a versenyképességre, a lakosság energiaszámlájának növelése pedig súlyos belpolitikai feszültségekhez vezetne. A legutóbbi időkig – politikai megfontolásokból – a Gazprom igen kedvező áron szállított a volt szovjet köztársaságokba is. 2006-tól azonban – mintegy a térségben bekövetkezett geopolitikai változásokat, az úgynevezett „színes forradalmakat” lereagálva – a vállalat új árakat kívánt elfogadtatni partnereivel, nem riadva vissza a szállítások leállításától sem „érveinek” alátámasztására. Az árviata – bár csak átmenetileg – a kritikus téli időszak kellős közepén komoly ellátási zavarokhoz vezetett például Ukrajnában és Moldovában, de áttételesen az orosz gázszállításokra nagymértékben ráutalt közép-európai régióban is.

A fentiekből is kiviláglik, hogy a Gazprom – s áttételesen az orosz állam – számára kiemelt fontosságú az európai és a világpiacokon való részesedésének megőrzése, lehetőség szerint növelése.

Az orosz gáz jelenleg négy irányban éri el az európai piacokat: 1. Finnország (közvetlen), 2. Belorusszián keresztül (Jamal-Európa), 3. Ukrajnán keresztül (Testvériség, Orenburg, Urengoj, Jamburg, Északi fény), 4. Délkelet-Európa és Törökország (Blue-Stream). A Gazprom 2005-ben az európai piacokra 145 milliárd m³ gázt exportált, melyből az ukrainai irányon át 128 milliárd m³-t szállított. Ukrajna tehát a nyugatra irányuló orosz gázexport döntő hányadának tranzitországa. Az ukrán tranzitot részben kiváltani képes alternatív exportvezetékek közül a Belaruszon és Lengyelországon átvezető Jamal-Európa vezeték csak 2006 végétől működik teljes hosszában, 33 milliárd m³ éves kapacitással. A második, párhuzamos és ugyanilyen kapacitású vezeték üzembe helyezése 2010 után várható. Az orosz óriásvállalat évek óta arra törekszik, hogy megszerezze a két európai szovjet utódállam által megörökölt vezetékrendszert, mindeddig sikertelenül, hiszen annak birtoklása Kijev és Minszk számára fontos ütőkártyát jelent a Moszkvával folytatott alkudozásban.

Ahhoz, hogy az európai piacon való részesedését megőrizze, esetleg növelje, a Gazpromnak további, biztonságos szállítási kapacitásokat kell rendszerbe állítania. Ennek megfelelően indult meg a vállalat egyik legnagyobb projektjeként a közvetlen német (illetve észak-európai) összeköttetést biztosító észak-tengeri gázvezeték előkészítése. A vezeték az újonnan kiaknázandó észak-oroszországi mezők termelésére építene. Ekkora vo-

lumenű beruházás megtérüléséhez viszont elengedhetetlenül szükséges biztos pozíciókkal rendelkezni a fogyasztói oldalon. Ezért az orosz vállalat élénken kutatja az európai gázszolgáltató cégekben való részesedésszerzés lehetőségeit.

A Gazprom egyik legköltségesebb beruházása a Törökország irányába kiépített Blue Stream vezeték, amely a gyorsan növekvő gazdasági és lakossági fogyasztásra számítva került megvalósításra. 2002-ben a török kormány hosszas huzavona után – tekintettel a gazdasági visszaesésre és a makroökonómiai instabilitásra – újratárgyalta az importálandó gáz mennyiségét és árát. A Blue Steam így jelenleg kapacitásának alig felén működik, és Oroszország keresi a lehetőségét annak, hogy a török–görög vezetékhalózat összekötésével és Délkelet-Európa felé való meghosszabbításával lekösse a maradékot.

Tartalékait, kapcsolatrendszerét és bővítési lehetőségeit tekintve belátható ideig Oroszország marad Európa legperspektivikusabb földgázszállítója. Az orosz földgáz már most is 80–90%-ban fedezi a legtöbb közép- és délkelet-európai ország, 30–40%-ban a legnagyobb nyugat-európai fogyasztók igényeit. A szállítási kapacitások bővítésével Oroszország a következő 15 évben képes további 50 milliárd m³-rel növelni kivitelét, de ezzel várhatóan el is éri teljesítőképessége határait.

Az EU Oroszországgal kialakított különleges kapcsolatainak keretében évek óta párbeszédet folytat az energiakérdésről is. Az unió nem titkolt célja, hogy az együttműködés révén elérje reformok beindítását az orosz energiaszektorban. Különösen alkalmasnak tűnt erre Oroszország felvételi kérelme a WTO-ba, melyhez Moszkvának számos feltételt kellett teljesítenie. Brüsszel szerint a gázszektorban a legfontosabb feladatok a következők: a belső piacon az árak emelése; a szabad hozzáférés a vezetékhalózatához és a Gazprom monopolhelyzetének megszüntetése, különösen az export területén. Ezen túlmenően Moszkvának minél előbb ratifikálnia kellene az Európai Energetikai Chartát, amely többek között előírja a szállítási kötelezettségek megbízható teljesítését.

Oroszország elvben nem zárkózik el bizonyos reformok bevezetésétől, de időben eltolva és fokozatosan végrehajtva.¹⁰ Ezzel egyidejűleg egyes EU-tagállamok energiaipari nagyvállalataival igen gyümölcsöző kapcsolatot igyekszik kiépíteni: jelenleg Németország (E.ON-Ruhrgaz) és Olaszország (ENI) a Gazprom legfontosabb partnerei (2004-ben 57 milliárd m³ gáz vásárlásával), de Franciaország (Gaz de France) is egyre fontosabb vezető (2004-ben 13 milliárd m³, az ország gázszükségletének 30%-a), és távlatilag Nagy-Britannia szintén számításba jöhet. A Merkel kancellár legutóbbi oroszországi látogatása során megkötött megállapodások nyomán úgy tűnik, hogy az orosz gáz legfontosabb elosztói Európában német vállalatok lesznek, amelyek ugyanakkor részt vállalhatnak

¹⁰ Vö. Filipp KAZIN: *Globalnaja sztrategija Gazproma i nacionalnoje intyereszi Rossziji* [A Gazprom globális stratégiája és Oroszország nemzeti érdekei], Kreml.org 2006. május 5.

egyeb szibériai gázmezők kiaknázásában is.¹¹ Ez is jól mutatja, hogy Oroszország hosszabb távon nem nélkülözheti sem a külföldi tőkét, sem a technológiát exportpotenciálja fenntartásához.

Alternatív beszerzési lehetőségek, tranzitországok, fogyasztói konkurencia

A földgáz – mint fentebb már utaltunk rá – ma kétféleképpen juthat el a fogyasztó országokhoz: vezetékes szállítással vagy speciális vízi szállítóeszközökön, cseppfolyósított formában (LNG). A földgáz árának növekedésével, valamint a technológia fejlődésével az LNG egyre inkább versenyképessé válik, s sokak szerint további elterjedésével várható a földgáz világpiaconak kialakulása. Ráadásul 3000 km távolság fölött az LNG már rentábilisabb, mint a vezetékes gázszállítás. Az Arab-öböl országainak egy része (Oman, Katar, Emirátusok), valamint Líbia és Egyiptom jelentős készletekkel rendelkezik, és az elmúlt évek nagyberuházásai révén komoly cseppfolyósított földgáz-exportórré léptek elő. Az EU már most is behozatalának közel 10%-át LNG-ből fedezi, az elkövetkező években a fogadókapacitás megduplázódhat. Az LNG viszont speciális infrastruktúrát igényel, továbbá igen költséges (egy teljes projekt kb. 9–12 milliárd USD), az eljárás során 15–18%-a a felhasznált gáznak elvész, a biztonsági kockázatok szintén igen magasak.¹² Kétségtelen ugyanakkor, hogy az új LNG-szupertankerek a világ bármely kikötőjébe elszállítják a cseppfolyósított földgázt. A Közel-Kelet legdinamikusabb LNG-projektjeinek hátterében a robbanásszerűen fejlődő ázsiai gázpiac áll.

Az EU számára potenciálisan elérhető lelőhelyek közül számosan nem rendelkeznek a tengeri kijárással, így a vezetékes szállítás marad az egyetlen lehetőség. A Kaszpi-tenger térsége és Közép-Ázsia egyes országai jelentős földgázkészlettel rendelkeznek (Irán 33,6, Türkmenisztán 9,4 trillió m³, alig valamivel kevesebbel Üzbegisztán és Kazahsztán). Ennek a térségnek a nyersanyagaiért ugyanakkor egyre összetettebb geopolitikai játszma bontakozik ki, melynek – a maguk sajátos érdekeit szem előtt tartó – szereplői Oroszország, Irán, Kína és az Egyesült Államok.

Oroszország számára komoly előnyt jelent, hogy a közép-ázsiai térségből jelenleg egyetlen jelentősebb exportvezeték – a szovjet időkből származó közép-ázsiai – vehető igénybe szállításra. A Gazprom – a fentebb említett szükségleteit fedezendő – hosszú távra igyekszik le is kötni a vezeték teljes kapacitását, sőt monopóliumhelyzetét erősítendő a ter-

¹¹ Lásd Tatjana SZTANOVAJA: *Rosszija i Germanijja dosztyigli precedentnovo uszpeha* [Oroszország és Németország precedensértékű sikert értek el], Politkom.ru 2006. április 28.

¹² A 2004. januárjában az algériai Skikdában működő LNG-üzemben bekövetkezett súlyos baleset 13 emberéletet oltott ki és kb. 800 millió dolláros kárt okozott.

vezés stádiumában van annak megduplázása egy párhuzamos vezeték megépítésével.¹³ A közép-ázsiai gázexport ellenőrzése érdekében abba is hajlandó belemenni, hogy a korábban megállapított árakat – a világpiacon tendenciákkal összhangban – partnerei jelentősen meg kívánják emelni. A továbbértékesítéssel (például Ukrajna felé a legutóbbi elhíresült RosUkrEnergo-megállapodás révén) így is jelentős haszonra tesz szert. Moszkva tehát abban érdekelt, hogy jelenlegi helyzet minél tovább fennmaradjon, s a közép-ázsiai gázexport belátható ideig ne veszélyeztesse sem az Európában meglévő, sem a Távol-Keleten az elkövetkező években kialakítandó piaci pozícióit.

Az óriási iramban fejlődő gazdaság igényei már jelenleg is komoly feszültségeket okoznak Kína energiarendszerében, mely 2030-ig becslések szerint 2,3 trillió (!) dollár fejlesztést igényel. Ezen belül a földgázfogyasztás – évi 5,5%-os bővülést feltételezve – ugyanebben az évben eléri a 162 milliárd m³-t.¹⁴ Nem véletlen, hogy a kínai állami energetikai vállalatok gyakorlatilag a világ összes kőolaj- és földgáztermelő régiójában intenzív kapcsolatokat építenek, különösen a földrajzilag közel eső Oroszországgal és a közép-ázsiai utódállamokkal, ahonnan zökkenőmentesen elláthatók lennének az ország belső-ázsiai területei. Bár Moszkva számára hasonlóképpen vonzó a japán és a dél-koreai piac, a kínai variáns látszik győzedelmeskedni: Putyin elnök legutóbbi pekingi látogatásának margóján a Gazprom és a kínai állami olajvállalat (CNCP) keretmegállapodást írt alá 2010-től kezdődően évi 20 milliárd m³ földgáz szállításáról kelet-szibériai lelőhelyektől kiépítendő vezetéken keresztül.¹⁵ Mindeközben Peking is diverzifikálni igyekszik jövőbeni beszerzéseit. Alig pár nappal az orosz elnök látogatását követően Nyijazov türkmén elnök Pekingben egy Kazahsztánon és Üzbegisztánon átvezető gázvezeték 2009-ig történő megépítéséről állapodott meg, melynek elkészültét követően Türkmenisztán harminc éven át évi 30 milliárd m³ földgáz szállítását vállalta (a kazah–kínai szakasról korábban Asztana és Peking már készítettett megvalósíthatósági tanulmányt).¹⁶

Irán a Szovjetunió felbomlása óta fokozott érdeklődést tanúsít a régió iránt. A térség energiahordozó-készletének egyik legrövidebb és leggazdaságosabban kivitelezhető exportútvonala iráni területen át vezethetett volna, igénybe véve az ország jól kiépített vezetékes és kikötői infrastruktúráját. Az energiahordozókban gazdag Irán – némileg meglepő módon – vásárlóként is számításba jöhetett, mivel az elsősorban az ország déli területeire koncentrálódó jelentős földgázkészleteknek a sűrűbben lakott északi terü-

¹³ Lásd *Turkmenyija i Gazprom vedut peregovori o posztavkah 50 mlrd m³ gaza v god* [Türkmenisztán és a Gazprom évi 50 milliárd m³ gáz szállításáról tárgyal], Gundogar 2006. április 19. (www.gundogar.org).

¹⁴ Noé van HULST: *Prospects and challenges for Natural Gas Market in China. Presentation at the International Conference on Northeast Asian Natural Gas Pipeline at Shanghai, China, March 8, 2004* (www.iea.org).

¹⁵ Lásd Nyikolaj CSEHOVSZKIJ: *Kitaj pricenyivajetszja k gazu* [Kína érdeklődik a gáz iránt], Strana.ru 2006. március 21.

¹⁶ Vö. Stephen BLANK: *Turkmenbashi in Beijing. A Pipeline Dream*, Eurasianet.org 2006. április 4. Lásd még Sergei BLAGOV: *Stung by Cheney's comments, Moscow plays energy card*, Eurasia Daily Monitor 92/3., (2006. május 12.), www.jamestown.org.

letekre szállítását kiválthatta volna a szomszédos országokból való beszerzéssel. Ezen erőfeszítéseknek mindössze egy helyi jelentőségű, kiskapacitású türkmén–iráni export-vezeték lett az eredménye. Az Iránon át vezető fő exportútvonala kiépítését – más-más megfontolásból – sem Oroszország, sem a térségben befolyását éppen a perzsa állam távollátásának céljából is növelni igyekvő USA nem támogatta, sőt az utóbbi egyenesen szankcióval fenyegette a befektetőket.¹⁷ Teherán befolyásának növekedését más szempontok is gátolták. A régió volt szovjet utódállamaiban megerősödő, klánszerűen hatalmat gyakorló elitjei erősen központosított, alapvetően szekularizált állam kiépítésében voltak érdekelték, elkerülendő, hogy az eltűnő szovjet hatalmi ideológia helyét a radikális iszlám vegye át e hagyományosan muzulmán államokban. Ezért a teokratikus iráni iszlám államra a kezdetektől gyanakvással tekintettek. E gyanakvást csak tovább erősítette, hogy Irán rendkívül rugalmatlan álláspontra helyezkedett a Kaszpi-tenger megszállására irányuló tárgyalások során, vitatva a partmenti államok már megkezdett nyíltvízi kitermelési projektjeinek jogosságát. Teherán ugyanakkor aggodalommal figyelte az amerikai energetikai óriásvállalatok, illetve a tevékenységüket egyengető washingtoni adminisztráció befolyásának térnyerését a térségben. Bekerítettség-érzését csak fokozza a NATO afganisztáni katonai jelenléte, valamint az ezeket támogató bázisok létrejötte északi határainak közelében. Az iráni vezetés növekvő Nyugat-ellenessége és a „nukleáris Irán” fenyegetése ugyanakkor tovább erősítette a régió államainak félelmeit egy új regionális középhatalom megjelenése miatt.

A kilencvenes évek közepétől az akkori Clinton-adminisztráció is nagy figyelmet szentelt a Kaszpi-tenger térségének. Az amerikai stratégia négy főbb elemből épült fel: 1. a térség országai függetlenségének és gazdasági fejlődésének megerősítése az energiahordozók értékesítéséből származó jövedelemből, 2. az energiaellátás-biztonság növelése a térségből származó energiahordozók a világpiacra juttatásával a földrajzi adottságok támasztotta nehézségek és más szereplők befolyásának leküzdésével, 3. a térség országai politikai és gazdasági kapcsolatainak erősítése a konfliktusok megakadályozása érdekében, 4. a térségbe irányuló befektetések számára biztonságos feltételek megteremtése.¹⁸ E stratégia gyakorlati megvalósításának legfontosabb eleme egy olyan szállítási korridor létrehozása volt, amely Oroszországot és Iránt egyaránt elkerülve Grúzián és Törökországon át a Földközi-tengerre juttatja el az újonnan feltárt azeri lelőhelyek kőolaját (Baku–Tbiliszi–Ceyhan-vezeték). Ezzel párhuzamosan a Kaszpi-tenger azeri szektorában felfedezett, jelentős készletekkel rendelkező Shah-Deniz lelőhely földgázát a török-

¹⁷ The Iran–Libya Sanctions Act (ILSA), US Congress, 1996.

¹⁸ Lásd Zeyno BARAN: *Energy Supplies in Eurasia and Implications for U.S. Energy Security. Testimony before the Subcommittee on International Economic Policy, Export and Trade Promotion, US Senate, September 27, 2005.*

országi Erzurumig kiépített vezeték szállította volna az USA térségbeli legfontosabb szövetségesének egyre ígéretesebben fejlődő piacára. A projekt második fázisaként tenger alatti vezetékekkel kötötték volna össze a kazah és türkmén lelőhelyeket a korridorral. Washington emellett komoly összegeket biztosított a régió országaiban zajló átalakulási folyamatokra és az érintett országok védelmi képességeinek növelésére.¹⁹ 2001. szeptember 11-ét követően a Bush–Cheney-kormányzat által a terrorizmus ellen meghirdetett globális küzdelemben a korábban kiépített stratégiai pozíciók igen hasznosnak bizonyultak. A régi elitek hatalmának véget vető „színes forradalmak” Grúziában, Ukrajnában, Kirgíziában, valamint az üzbegisztáni véres zavargások – melyek háttérében a Nyugat „aknamunkáját” vélték felfedezni – következményeként lehűltek a kapcsolatok egyes közép-ázsiai vezetők és Washington között.

A dolgok sajátos logikájából fakadóan amíg a térségben operáló nagyhatalmak egymásra ügyelve, diplomáciai manővereket alkalmazva és komoly anyagi terheket vállalva igyekeznek pozíciókat megőrizni, kiépíteni és megszilárdítani, a régió államai jól profitálnak a megnövekedett érdeklődésből: ha lassan is, de fokozatosan létrejön az a diverzifikált szállítási útvonalhálózat, melynek révén a Kaszpi-térség energiahordozó-kincse eljut a piacokra. Ezt saját erőből nem lettek volna képesek megteremteni, s a bevételek végső soron őket gazdagítják.

További nyerteseként kell említenünk az úgynevezett tranzitországokat, például Grúziát és Törökországot. Grúzia számára az áthaladó vezetékek anyagi haszna mellett a „korridor-szerep” olyan felértékelődést hozott a nemzetközi szintéren, amely a hánytatott sorsú ország számára hosszabb távon lehetővé teszi belső problémáinak megoldását, a sikeres külpolitikai orientációváltást. Törökország pedig a területén koncentrálódó orosz, kaszpi-tengeri/közép-ázsiai, illetve – egy pozitív végkifejletű fordulat nyomán – iráni vezetékek révén olyan alternatív beszerzési útvonalat kínálhat az európai piacok irányába, ami nem lebecsülendő ütőkártya lehet az ország EU-tagságáról folytatott vitákban (gondoljuk csak a Balkán-félszigeten át Európa szívébe vezető Nabucco-projektre).

A kőolaj és földgáz iránt világméretűben megnövekedett igény élesebbé tette a versenyt, és mára az energiabiztonsággal kapcsolatos kérdéseket a gazdaságpolitikából egyértelműen a kül- és biztonságpolitika területére sorolja át. Ennek megfelelően a fogyasztó országok egyre inkább kénytelenek ezen eszköztár figyelembevételével is biztosítani a be-

¹⁹ Vö. Amy JAFFE: *US policy towards the Caspian region: can the wish-list be realized?* = *The Security of the Caspian Sea Region*, szerk. Gennady Chufirin, SIPRI (Oxford UP), Oxford, 2001.

szerzési források elérhetőségét. A szállítók és a fogyasztók között sajátos függőségi viszony alakulnak ki. Az energiaszállítások elmaradása súlyosan megrendítheti egy fogyasztó ország gazdaságát, de ugyanez igaz a szállítóra is az esetlegesen elmaradó bevételek esetén. A kulcsszó ma a diverzifikáció: a szállítók újabb fizetőképes és perspektivikus piacokat, a fogyasztók megbízható és olcsó szállítókat keresnek. Az államok egy harmadik csoportja tranzitországgá, egyfajta energia- „hub”-bá kíván válni, mivel ez növeli biztonságát, felértékeli nemzetközi szerepét, és nem utolsósorban jelentős bevételekhez juttatja. A napjainkban elindított és az évtized végéig befejeződő projektek nyomán az eurázsiai energia-tájkép jelentősen átrendeződik, s ez várhatóan nem hagyja érintetlenül a nemzetközi viszonyokat sem.

Magyarország évi 14,6 milliárd m³ (2004) gázfogyasztásával az EU25 kilenc nagyfogyasztója közé tartozik, ráadásul ezen fogyasztás 85%-át importból fedezi. 2006 januárjában hazánk egyike volt azon importőröknek, melyeket leginkább sújtott az ukrán–oroszgázvita nyomán kialakult szállításkiesés. Indokolt és releváns tehát, hogy hazánk érdekében részt vállaljon a közös európai gázpiac és -rendszer kialakítására irányuló erőfeszítésekben. Be kell látnunk ugyanakkor, hogy ez hosszú és nehézkes folyamat lesz. Távolilag az energiakérdés nemzetbiztonsági kérdés (is) marad, ezért nem mondhatunk le saját hosszú távú energiastratégia kimunkálásáról sem.

Tildy Zoltán köztársasági elnök az amerikai követség garden partyján 1946 nyarán